

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΕΣΕΙΣ

ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΣΤ. ΑΙΩΝΑ

Προσηλυτευτικαί ενέργειαι τῶν λατίνων

Εἰς συντονωτάτας, μετὰ τὰ ἐκτεθέντα ἤδη γεγονότα, προέβη ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐνεργείας ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῆς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἔφ' ἣν δὲ ὅτι ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου ἐν τέλει τοῦ 15. αἰῶνος. Τῷ 1576 ἐγκατεστάθη ἐν ΚΠόλει λατίνος ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα, φέρων τὸν τίτλον «Πατριάρχης καὶ Καθολικὸς ποιμὴν τῆς Ἀνατολῆς», δι' οὐδενὸς ὅμως σημαντικοῦ γεγονότος κατέστη αἰσθητὴ ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Σημαντικώτερον ὑπῆρξε τὸ γεγονός τῆς ἰδρύσεως ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ιγ' (1572-1585), κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ἄλλων Σχολῶν, δι' ὧν παρεσκευάζοντο ἀπόστολοι τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐν ταῖς Προτεσταντικαῖς χώραις. Ἡ Ἑλληνικὴ Σχολή, τιμηθεῖσα διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς τῇ 13 Ἰανουαρίου 1577, ἐφορευομένη κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ πενταμελοῦς ἐκ Καρδινάλιων Ἐφορείας, ἀπὸ δὲ τοῦ 1622 ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν. Οἱ μαθηταὶ προσελαμβάνοντο μικροὶ τὴν ἡλικίαν, 13-15 ἐτῶν, ἵνα εὐχερέστερον ἀποδέχωνται τὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἀπέβλεπεν ἡ ὅλη αὐτῶν μόρφωσις καὶ ἀγωγή. Ἡ παρεχομένη ἐγκύκλιος παιδεία ἦτο ἱκανῶς εὐρεῖα, οἱ δὲ μαθηταὶ ἀπέβαινον ἐγκρατεῖς τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσης, μείζων δὲ προσο-

χὴ κατεβάλλετο εἰς τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐποστηρίξεως, μὲν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἣς φανατικοὶ ὀπαδοὶ ἀπέβαινον οἱ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἀποκρούσεως δὲ τῆς ὀρθοδόξου, Καθολικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἐκκλησίας. Συνήθως οἱ τρόφιμοι, δίδοντες ὁμολογίαν πίστεως, ἐξήρχοντο τῆς Σχολῆς κεχειροτονημένοι κληρικοὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ἐσπούδαζον δὲ καὶ διέτριβον ἐν τῇ Σχολῇ ἐπὶ χρόνον ἀόριστον. Ὁ Ἀρκούδιος μετὰ δωδεκαετῆ παιδείου ἠξιώθη τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος¹.

Ὁ Πέτρος Ἀρκούδιος² ἐφημίσθη ὡς «Ἑλληνομάστιξ», καθ' ἅπασαν τὴν ζωὴν αὐτοῦ γράφων καὶ λυσσώδως ὑβρίζων τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, εἰς ὃ ἀνῆκεν³. Ἀλλὰ τοιοῦτοι δυστυχῶς, ὑπῆρξαν πάντες σχεδὸν οἱ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς ἐκείνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι οὗτοι εἰργάσθησαν καὶ ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, διότι ἐπύκνωσαν τὰς ἀραιάς, ἄλλως τε, τάξεις τῶν λογίων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλ' ἐχρησιμοποίησαν αὐτὰ μᾶλλον ὡς ὄπλον ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ. Διασκεδασθέντες ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν μετ' ἀπειριγράπτου φανατισμοῦ εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτοῦ. Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία εὐρέθη ἀπαράσκευος ἀπέναντι τοῦ νέου τούτου κινδύνου, στερουμένη ἱκανῶν λογίων ἀνδρῶν, ἕνεκα τῆς καταπτώσεως τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας.

Μείζων ὑπῆρξεν ὁ ἀπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν κίνδυνος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν, θωακομένη ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν τυράννων Τούρκων, ἔβλεπε τοὺς δυτικούς ζητοῦντας νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν

1. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιμ. Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1906, σ. 201—233. P. Netzhammer, Das griechische Colleg in Rom, Salzburg 1905. D. Placide de Meester, Le college Pontifical grec de Rome, Rome 1910.

2. Ὁ Πέτρος Ἀρκούδιος γεννηθεὶς περὶ τὸ 1568 ἐν Κερκύρῃ εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐν Ρώμῃ Σχολὴν τοῦ ἁγίου Ἀθηνασίου τῷ 1578. Τῇ 10 Ἀυγούστου 1580 ἐπίδοξ ὁμολογίαν πίστεως μετὰ πρωτοφανοῦς φανατισμοῦ ἀνέλαβε τὴν ὑποστήριξιν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, E. Legrand, Bibliographie (XVII siècle) III, 209.

3. Ἐπὶ τῶν μαθητικῶν ἐπιβάθρων καθήμενος ὁ Ἀρκούδιος ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Γαβριὴλ Σβήρον (Lamiii, Deliciae eruditorum, XV, 128 129) ἀπεκάλε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος «εὐερόδοξον». Π βλ. περὶ αὐτοῦ. Κ. Σάββα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 261.

δεανῶν, αὐτῆς. Τῷ 1583, ὁ Πάπας Γρηγόριος γ', ἀπέστειλεν εἰς ΚΠολιν πέντε Ἰησουίτας, ἐγκατασταθέντας ἐν τῷ ἐν Γαλατᾷ ναῷ τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου ὑπὸ τῶν Γενουησίων, ἰδρυθέντι δύο αἰῶνας πρότερον¹. Ἐπελήφθησαν δὲ ἀμέσως οἱ Ἰησουῖται τοῦ προσηλυτευτικοῦ ἔργου, κηρύττοντες ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ. Ἰδρυσαν δὲ καὶ Σχολήν, εἰς ἣν ἤρξαντο προατρέχοντες οἱ Ἑλληνοπαῖδες. Κατὰ τὴν ἐσπέραν, εἰς τῶν Ἰησουιτῶν μετέβαινε εἰς τὴν φυλακὴν καὶ διενυκτέρευεν, ἐνίοτε, ἐν αὐτῇ, διδάσκων τοὺς φυλακισμένους. Ὁ σκοπὸς τῶν Ἰησουιτῶν ἦτο ἢ διὰ τῆς οὐνίας ἐνώσεως τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν προέβαινον εἰς συζητήσεις μετὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἱεραρχῶν, ὑποδεικνύοντες ὅτι ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία οὐδόλως ἐσκόπει νὰ καταργήσῃ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἔμελλε νὰ σεβασθῇ αὐτά, οὐδὲν δὲ ἕτερον ἐξήτει παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ μόνον τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἔμελλε νὰ τύχῃ βοηθείας καὶ προστασίας μεγάλης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ μικρὸν λοιμὸς διαδοθεὶς ἐν ΚΠόλει ἀπήλλαξε πρὸς ὥραν τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς λύμης τῶν Ἰησουιτῶν, διότι πάντες οὗτοι ἀπέθανον, ἀντικατασταθέντες ὑπ' ἄλλων. Αἴαν ταχέως ὅμως τὸ πονηρὸν τοῦτο δέλεαρ τῆς οὐνίας διεδόθη ἀνὰ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν Ρωσίαν, ὅπου ἐπίσης εἰργάζοντο Ἰησουῖται. Πολλοί, οὐ μόνον λαϊκοὶ ἀλλὰ καὶ κληρικοὶ ἐδέχοντο τὴν οὐνίαν, ἐνούμενοι μετὰ τοῦ Πάπα καὶ ὑπογράφοντες ὁμολογίαν πίστεως, διαλαμβάνουσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις, «Ἐγὼ πιστεύω καὶ ἀποδέχομαι καὶ ὁμολογῶ πάντα τὰ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς οἰκουμενικῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου περὶ τῆς δυτικῆς τε καὶ ἀνατολικῆς ἐνώσεως ὀρισθέντα τε καὶ δηλωθέντα, ἧγον ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αἰδίως ἐστὶ καὶ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν καὶ τὸ ὑπαρκτικὸν εἶναι ἔχει ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅμα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων αἰδίως ὡς ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς ἐκπορεύεται. Ἐπειδὴ περὶ οἱ ἅγιοι διδάσκαλοι καὶ Πατέρες ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν εἰς ταύτην φέρει τὴν ἔννοιαν... Ἐγὼ ἐν ἀζύμφῳ ἄρτῳ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα τελείσθαι ἀληθῶς τοὺς ἱερεῖς ἐν θάτέρῳ, αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τελεῖν, ὀφείλει, ἕκαστον δηλονότι κατὰ τὴν τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας εἰτε

1. Bellin, Histoire de la latinité de Constantinople. Paris 1894, c. 239.
Ph. Meyer, ἐνθ' ἄν. σ. 91.

δοτικῆς εἰς ἀνατολικῆς συνήθειαν. Ἔτι ἐὰν οἱ ἄλλοις μετανόησαν τὰς ἀποστάσεων ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγάτῃ πρὸς τοὺς ἀσέτους τῆς μετάνοιας καρποῖς ἱκανοποιῆσαι περὶ τῶν ἡμαρτημένων ὁμοῦ καὶ ἡμελημένων τὰς τούτων ψυχὰς καθαρτικαῖς τιμωρίαις καθαίρεσθαι μετὰ τὸν θάνατον.... Ἔτι τὴν ἁγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν καὶ τὸν Ῥωμαίων ἀρχιερέα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ πρῶτεον κατέχειν, αὐτὸν τε τὸν Ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα διάδοχον εἶναι τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ ἀληθῆ τοποτηρητὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας κεφαλὴν καὶ πάντων τῶν Χριστιανῶν πατέρα τε καὶ διδάσκαλον ὑπόρχεν...»¹ Τοιαύτη ὁμολογία πίστεως μαρτυρεῖ τὰς ἐλπίδας τῆς Ῥώμης περὶ προσηλυτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὧν τὰ φρονήματα ἐν συνόλῳ οὐδόλως πρὸς αὐτὴν συνεβιβάζοντο. Τοῦτοι ἠδύνατο νὰ δείθῃ καὶ ἐκ προχείρου ἀντιβολῆς πρὸς τὰς ἀποκρίσεις τοῦ Ζαχαρίου Σκοδουλίου.

Ἄλλ' ἡ Ῥώμη ἀπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ιγ' καταβάλλει μεγίστας προσπάθειάς, πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοιαύτας προσπάθειάς ὀφείλεται ἡ ἔκδοσις Κατηχήσεως καὶ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου. Τὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου Πρακτικά, κατὰ τὴν μετάφρασιν πιθανῶς τοῦ Βησσαρίωνος, ἐξέδωκε τῷ 1577 ἐν Ῥώμῃ ὁ Ματθαῖος Δεβαρῆς, ὅστις πῶς κίλαχως εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ παπισμοῦ, κατ' ἐντολὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ιγ'.² Ὁ αὐτὸς Δεβαρῆς παρεσκεύασε καὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς μεταφράσεως τῶν Πρακτικῶν τὴν ἐν Τριδέντῳ Συνόδου, ἀλλὰ, τελευτήσαντος αὐτοῦ κατ' αὐτὸ τὸ 1577, πιθανῶς τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν ἐπεμελήθη ὁ ἀνεπιὸς αὐτοῦ Πέτρος Δεβαρῆς. Ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς μεταφράσεως τῶν Πρακτικῶν τούτων ὁ Δεβαρῆς, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἕλληνας, προτρέπει αὐτοὺς ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ ὑπ' αὐτῆς ἀπόκλισις, ὄλων τῶν συμφορῶν αὐτῶν ἡ αἰτία ὑπῆρξεν. «Ἐκεῖνο τοίνυν ἐνθυμηθέντες, ὡς ἀφ' οὗ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀπεσχίσθητε, παντοίοις κακοῖς,

1. Χρυσσοτόμευ Παπαδεπεύλου, ἀρχιμ. Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ῥωσίας κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 24.

2. Ἰ. Καλιτσουνάκη, Ματθαῖος Δεβαρῆς, Περιοδ. «Ἀθηνᾶ» ΚΘ', σ. 81—101.

ὡς μήποτε ὄφθα, περιοπέσατε τοῖς καὶ νῦν ἔτι τὸ πλείστον τοῦ γένους ἡμῶν ἐλασινῶς συνέχεται. Σύνετε δὴ, ὦ ἄνδρες, καὶ φρονησάτε ποτε καὶ τὴν σκληροκαρδίαν ἀποθέμενοι ἐπάντε ὄθεν ἀποκεχωρήκατε, καὶ μὴ περαιτέρω, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τοῦ τὴν ὑμετέραν ἐπιστολήν μακροθύμως περιμένοντος, παραπικραίνετε». ¹ Ἡ διάδοσις τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου, ἡμοῦ μετὰ τῆς διαδόσεως παρεφθαρμένου κειμένου τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου, σκοπὸν εἶχε τὴν παραπλάνησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν προσηλυτισμὸν αὐτῶν εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν. ² Εἰς τοιοῦτο σημεῖον ἐχώρησαν αἱ πρὸς αὐτὴν σχέσεις τῶν ὀρθοδόξων, ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἰσούτου Πάπα Γρηγορίου ἑξουσιαστικῶς, ἐργασθέντος.

Πρὸς τοὺς ἄλλοις ὁ Πάπας Γρηγόριος προέβη καὶ εἰς τὴν γνωστὴν μεταρρυθμίσει τοῦ Ἡμερολογίου, ἣν ὁμοῦ καὶ ὡς αὐθαρέτως γενομένην καὶ ὡς προσκρούουσαν εἰς τὴν περὶ τῆς ἡμέρας τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα διάταξιν τῆς Ἀ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, πάντων δὲ μάλιστα ὡς χρησιμοποιουμένην πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσεν ἡ Ὄρθόδοξος Ἀνατολή. ³ Πρὸς ἐπιβολὴν τῆς ἡμερολογικῆς μεταρρυθμίσεως ὁ Πάπας ἀπέστειλεν εἰς ΚΠολιν τὸν Μιχαὴλ Ἐπαρχον, υἱὸν τοῦ γνωστοῦ λογίου Κερκυραίου Ἀντωνίου Ἐπαρχου, καὶ τὸν Ἰωάννην Βοναφέα, κομίσαντας πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Ἰερεμίαν β΄ (1572—9, 1586—95) ἐπιστολήν καὶ δῶρα. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ προσεφώνει τὸν Πατριάρχην «σεβαστὸν ἀδελφὸν» (Venerabili fratri, Patriarchae Constantinopolitano), ἣτο δὲ ἡ πρώτη αὐτῆ περιπτῶσις ἐκκλησιαστικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ρώμης καὶ ΚΠόλεως, μετὰ τὸ ἀξιοθρήνητον σχίσμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἔγραφεν ὁ Πάπας περὶ τοῦ ἡμερολογίου, ταυτοχρόνως δὲ συνέχισε τῷ Πατριάρχῃ ἐπὶ ταῖς τότε γενομέναις ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους τῆς Τυβίγγης. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα,

1. Κανόνας καὶ δογματικὴ τῆς Τριδῆς καὶ ἄλλας οἰκουμενικῆς ἐν Τριδέντῳ γενομένης Συνόδου, Ἐν Ρώμῃ α΄ τγ΄, σ. 142—3.

2. Ταυτοχρόνως οἱ λατῖνοι παρεκώλυον τὴν ἐν τῇ Ἀντιολῇ διάδοσιν προτεσταντικῶν βιβλίων, L. Allatii, De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua concensione, Coloniae Agrippinae 1648, σ. 1011.

3. Χρυσόστομος Παπαδοπούλου ἀρχιμ. Τῷ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐν τῷ περιόδ. «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ» Ἀθηνῶν, Η, 1918, σ. 127 ἐξ.

ων ὁ Βοναφεῦς ἦτο καὶ προσωπικῶς γνώριμος τῷ Πατριάρχῃ Ἱερεμία, εἶχον ἐντολήν νά πεισώσιν αὐτόν εἰς ὑποταγὴν ὑπὸ τὸν Πάπαν Ρώμης. Περί τούτου δὲ ἐδόθησαν σχετικαὶ ὁδηγίαι πρὸς τὸν ἐν ΚΠόλει Γάλλον Πρεσβευτὴν (terpigny, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐκθέσεως τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ Γάλλου Πρεσβευτοῦ De Maine πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Γαλλίας Ἑρρίκον γ' (1574—1589). Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας, πρὸ τῆς ἀφίξεως ἔτι τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, εἰς πρότασιν τοῦ «Γαληνατάτου Πρίγκηπος τῶν κλειῶν Βενετιῶν» Νικολάου Νταπόντε, ὅπως εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κυριαρχουμένας ἑλληνικὰς νήσους εἰσαχθῆ ἡ τροποποίησις τοῦ ἡμερολογίου ἀπήντησεν ἀρνητικῶς, τονίζων ἰδίως ὅτι δὲν δύναται νά συμφωνήσῃ πρὸς τὴν γενομένην ἀνατροπὴν τῆς περὶ τοῦ Πάσχα διατάξεως τῆς Ἀ. Οἰκουμενικῆς Συνόδου, διότι δὲν θεωρεῖ ἑαυτὸν ὑπέροτερον τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ἀρνητικὴν ταύτην ἀπάντησιν πρὸς τὸν Δόγην τῆς Ἑνετίας τῇ 20 Νοεμβρίου 1583 ἐξέδωκε συνοδικὴν ἀπόφασιν, ὑπογραφεῖσάν καὶ ὑπ' τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας (1569—1599) δι' ἧς κατεδικάζετο ἡ μεταβολὴ τοῦ Πασχαλίου. Ταῦτοχρόνως ὁ διαπρεπὴς Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς συνέτασσε τὸν «Ἀλεξανδρινὸν Τόμον», ἦτοι εἰδικὴν πραγματείαν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἣν ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, καὶ δι' ἧς ἀπεδείκνυσεν ὅτι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Πάπα Ρώμης μεταρρυθμίσις προσζρούει εἰς τὰς περὶ τῆς εορτῆς τοῦ Πάσχα διατάξεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, εἰς τὸν ζ' Ἀποστολικόν, εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἀ. Οἴκουμ. Συνόδου καὶ εἰς τὸν α' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ κανόνα¹. Ἄλλος δὲ διαπρεπὴς ἑλλήν θεολόγος, ὁ προϊστάμενος τῆς ἐν Ἑνετίᾳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος Ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρος, ὑπελάμβανεν ὅτι ἦτο δυνατὴ ὑποχώρησις τις οὐ μόνον ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἡμερολογίου ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἀξιώσεσι τῶν λατίνων ὅπως ἀπαλειφθῶσιν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων φράσεις καθαρπτόμεναι τῶν λατίνων καὶ δι' ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ,

1. E. Legrand, *Lettres de Meletius Pigas antérieures à sa promotion au Patriarcat*, Paris 1903, σ. 97 ἔξ. J. J. Malisckevsky, Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς (ρωσιστί), Κεβ. 18², 11, 29—41. Πβλ. Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, (νῦν Ἐπισκόπου Χιτίων) Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ἐν Χιτίοις 1913, σ. 56—58.

ἐπιμόνωσ ἐπ' αὐτῶν ἀποκρουομένη¹. Ὁ Πατριάρχης ἀπήντησεν ἀρνητικῶσ πρὸσ τὸν Φιλαδελφείασ,

Ἡ ἀρνητικὴ αὐτῆ στάσισ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β'. ἀπέναντι τοῦ ζητήματος τοῦ ἡμερολογίου, ὑποδηλοῖ ὅτι καὶ ἡ πρὸσ τοὺσ ἀπεσταλμένους τοῦ Πάπα ἀπάντησισ ὑπῆρξεν ἀρνητικὴ. Ὅθεν ὄλωσ ἀπροσδόκητος εἶναι ἡ φερομένη ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου β'. πρὸσ τὸν Πάπαν Γρηγόριον ιγ'. ὡσ ἀπάντησισ εἰσ τὴν διὰ τοῦ Ἐπαρχου καὶ τοῦ Βοναφέωσ διαβιβασθείσισ ἐπιστολῆσ. Ἐν τῇ ἀπαντήσι ταύτῃ παρίσταται ὁ Πατριάρχης ἐπιτιθέμενοσ κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ λέγων ὅτι ἀποδέχεται μὲν τὴν γενομένην μεταρρύθμισιν τοῦ ἡμερολογίου, καίτοι ἐπεθύμει νὰ εἶχε πρότερον εἶδησίιν τινα, ἀλλὰ ζητεῖ προθεσμίαν δύο ἐτῶν πρὸσ ἐφορμογὴν αὐτῆσ. Προφανῶσ ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ δὲν εἶναι γνησία, καθ' ὃν δὲ χρόνον παρίσταται γραφεῖσα (1584) ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ἦτο ἐξόριστοσ. Βραδύτερον ὁ Πατριάρχης διέψευσε τὰσ φήμασ περὶ ἀποδοχῆσ τῆσ Γρηγοριανῆσ μεταβολῆσ τοῦ ἡμερολογίου πρὸσ τοὺσ Προτεσάντασ γράψασ. Ἀλλὰ, διὰ τοῦ Ἀντωνίου Ποσσεβίνου, φανατικοῦ ἰησοῦτου, διεδόθη εὐρύτατα ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἱερεμίου, καταδρομβήσασα τοὺσ ὀρθοδόξουσ πληθυσμοὺσ, ἐφ' ὧν ἐζητεῖτο νὰ ἐπιβληθῇ διὰ τῆσ βίασ ἡ Γρηγοριανὴ μεταρύθμισισ. Ἡ σύγχυσισ ἐπληρῆθη τῷ 1586, ὅτε οἱ λατινοὶ ἐώρτασαν τὸ Πάσχα μετὰ τῶν Ἰουδαίων. Ἐνεκα δὲ τῆσ συγχύσεωσ ταύτησ ἡ Ἐνετικὴ Ἀρχὴ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Πάπα Σίξτου ε'. (1585-1592) ἵνα ἐν Κερκύρα καὶ ἀλλοῦ μὴ ἐφαρμοσθῇ ἡ Γρηγοριανὴ χρονολόγησισ μηδὲ εἰσ τοὺσ λατίνουσ τὸ δόγμα. Οὐχ ἦρτον ὁ Γαβριὴλ Σεβῆροσ ἐπανάλαβε πρὸσ τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν τὰσ προηγουμένασ προτάσισ, ὁ δὲ Πατριάρχης τῇ 6 Ἰουλίου 1590 ἔγραψε πρὸσ τοὺσ ἄλλοουσ «Τὴν ἀναφορὰν ὑμῶν λαβόντεσ καὶ ἀναγνόντεσ ἐπῆλθεν ἡμῖν θαυμάσαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μέμψασθαι (οὐκ ἀπεικίωτωσ) καὶ μάλιστα σὲ τὸν προϊστάμενον τοῦ περιουσίου τοῦ Κυρίου λαοῦ, ἄτε καὶ πρότερον γράψαντα καὶ μὴ εἰσακουκουσθέντα. Τί ἔτι τῶν αὐτῶν ἀπρὶξ ἐχόμενοσ καὶ δεύτερον ἠνέσχον γράψαι; ἡμεῖσ γὰρ οὐ τούτων ἔνεκεν δίδοσθαι λόγον παρσιχειν ἐν Ἐνεταίαισ παρεχωρήσαμέν σοι, ἀλλ' εὐλογεῖν μόνον καὶ ἀγιάζειν τὸν ἐν αὐταῖσ

1. Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιμ. Ὁ ἁγ. Γρηγόριοσ Παλαμάσ καὶ ἡ λατ. Ἑκκλησία, Περίοδ. Γεη. οριμ. Παλαμάσ, Θεσσαλονίκη Β, 1918, σ. 345 ἐξ.

χοιστόνυμον λαόν, καὶ τὰ ἀοχιροετικά ἐκτελεῖν· τὸ δ' ἐρωτῶντα τὸν μακαριώτατον Πάπαν τῆς προσβυτέρου Ρώμης καὶ ζητεῖν παρ' ὁμῶν λόγον, ὡς γράφετε, εἰς τὸ πορρωτέρω οἶμαι τὴν ἐρώτησιν προβῆναι· προσεχέστερον δ' ἂν εἴη ἡμῖς ἐρωτῆσαι, καθάπερ δὴ ὁ Πάπας κύριος Γρηγόριος φαίνεται οὕτω πεπειρηκώς· καὶ τούτου δῆλον, ὅτι κάκεινος περὶ τῆς τοῦ Πάσχα διαφορᾶς ἐφθασε γράψας ἡμῖν· ᾧ καὶ τὴν ἀπολογίαν, ἣ δυνάμει τὸ τμηκᾶδε εἶχομεν, δόντες, πρὸς τε τὸ ἐκλαμπρότατον καὶ γαληνότατον σενάτον τῶν Ἑνετιῶν ὡσαύτως, ἔμεινε τὰ πράγματα ἐν εἰρήνῃ ἄχρι τοῦ νῦν καὶ ἡσυχία. Γράφετε οὖν ἤδη ὅτι ἐκβαλεῖν μερικὰ θέλει ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία τῶν βίβλων τῆς ἀνατολικῆς, τὰ δὲ σαφηνισθῆναι· ἀλλ' ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία νεωτερίζει κατ' οἰονδήποτε τρόπον οὐκ εἴωθεν, ὥσπερ δ' αὐτῇ δυτικῇ ἔργον ἀπαιστος τοῦτο γε, ᾧ καὶ αὐτοὶ ἐπόμενοι καὶ ἀφύκτως ἀντιποιοῦμενοι οὐ τολμῶμεν (ἀπαγε) ἐκβαλεῖν τι ἢ σαφηνίσει κατὰ τὸν ἐκείνου σκοπὸν, ἢ τῶν παλαιῶν βίβλων προαιρεθῆναι, τὸ δὴ λεγόμενον, καὶ μίαν κεραίαν. Οὕτως ἡμεῖς δεδιδάγμεθα καὶ οὕτω γνώμης ἔχομεν ὑπέκειν καὶ ὑποτάσσεσθαι τοῖς προγενεστέροις. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ τῆς ἡμῶν μετριότητος τοιούτους ὀφείλεται εἶναι. Περὶ δὲ τοῦ Πάσχα γράφετε δοθῆναι ἄδειαν συνεορτάζειν καὶ συμπασχάζειν τοὺς ἐν Ἑνεταῖς μετοίκους τῶν Γραικῶν τοῖς Ρωμαίοις· ὁμως τοῦτο καὶ μέχρι (εἰπεῖν) ψιλῆς ἐπινοίας ἐφικέσθαι ἡμῖν οὐχ' οἶόν τε, σχολῇ γ' ἂν στέρξει καὶ γράψαι καὶ ἀποφῆνασθαι. Οὔδατε γὰρ καλῶς, ὅτι τὸ σχίσμα καὶ ἡ διάστασις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν οὐκ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας συμβέβηκε Πατριαρχείας, ἵνα ὦμεν ὀφειλέται, ἀτε τὸ ἠνωμένον διαζευξαντες καὶ τὸ διεξενυγμένον ὡσαύτως ἐνώσω· ἀλλὰ πρὸ χρόνων ἱκανῶν ἡ ρωμαϊκῇ ταῖς καινοτομίαις οἰσθηλατηθεῖσα μένει οὐ μόνον ἀμεταστρεπτί, ἀλλὰ καὶ διαφοροῖς ἐπιδόσεσιν αὐξουσα τὴν διάστασιν, ὡς τοῖς πᾶσι, δῆλον, καὶ μάλιστα ἤδη γέγονε καταφανές· ἀλλ' οὐδ' οὕτως εἶχομεν σκάνδαλον, οὔτε θέλομεν ἔχειν μετ' αὐτῶν· εἰ δ' αὐτοὶ ὡς ἐκ τῶν γεγραμμένων ὑμῖν τεκμαίρεται, σκοπὸν ἔχουσιν ἐνοχλῆσαι, ὅπερ (οἶμαι, ἀπίθανον, φέρειν ὀφείλετε)·

1. Δοσιθέου, Τομος ἀγάπης, Ἐν Ἰασιῶ 1699, σ. 540—1. Πρβλ. Κ. Σάββα. Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Πατριαρχοῦ Ἰερεμίου β', Ἀθῆναι 1870, σ. 32—34. Ἰ Βελοῦδου, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν Οὐκουμηνικῶν Πατριαρχῶν, Βενετία 1873, σ. 20—24. Ὀρθῶς εἶκασεν ὁ Βελοῦδος ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἀνάγεται εἰς τὸ 1590 καὶ ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἢ παρὰ Δοσιθέου χρονολογία, ἣν καὶ ὁ Σάββας ἐπανέλαβε.

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου καταφαίνεται ἔτι ἀπαξ ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱερουσάλης ἀπέκρουσε τὴν Γρηγοριανὴν μεταβολὴν τοῦ Πασχάλιου. Ὁ δὲ Μελέτιος Πηγᾶς ἔλαβε πρόνοιαν περὶ διαφωτισέως καὶ τῶν Ρώσων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ βεβαίως ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἐπόψεως στεροῦνται πολλῆς ἀκριβείας. Δὲν φαίνεται γινώσκων τὰ θεμελιώδη σφάλματα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, οὐδ' ἀποδίδει σημασίαν εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ Γρηγοριανὴ χρονολόγησις μαθηματικῶς καὶ ἀστρονομικῶς ἦτο ἀκριβεστέρα. Ἐτόνιζε δὲ κυρίως τὴν κανονικὴν ἔποψιν τοῦ ζητήματος ὡς πρὸς τὸ Πασχάλιον καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μεταβολή, γενομένη πρὸς προσηλυτευτικὸν σκοπὸν, ἔπρεπε ν' ἀποκρουσθῆ. Τοῦτο δὲ ἐντόνως ἐξῆρεν ὁ νέος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος. Καθ' ὃ ἔτος συνέταξε τὸν «Ἀλεξανδρινὸν τόμον» (1583) συνέγραψε καὶ τὸ «Ἐγχειρίδιον» περὶ οὗ εἶχεν ἤδη εἰδοποιήσει καὶ τοὺς ἐν τῇ Δύσει Διαμαρτυρομένους, ἐν εἴδει διαλόγου, ἐν ᾧ ὁμιλοῦσι περὶ τῶν τῆς Θρησκείας ζητημάτων «Ἐένος» καὶ «Παῖς». Τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ὁρθόδοξος Χριστιανός», ἐν ᾧ διαλέγονται «Ἐένος» καὶ «Σπουδαῖος», ἐξέδωκε προτάξας ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην Σίλβεστρον. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπέστειλεν εἰς Ρωσίαν, σόζεται δὲ νῦν καὶ ἐν Ρωσικῇ μεταφράσει, πρῶτονίπως ἐκδοθὲν μετὰ τινα ἔτη (1596) ἐν Βίλνῳ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως. Ἐτερον σπουδαῖον σύγγραμμα αὐτοῦ «Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα» ἀφιερῶθη ὡσαύτως εἰς τὸν Σίλβεστρον.¹

Ἡ συγγραφικὴ αὕτη δρᾶσις τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, καταλαβόντες μετ' ὀλίγον τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας (1590), παρουσιάζεται ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῶν προσηλυτευτικῶν ἐνεργειῶν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλά, παρὰ προσδοκίαν, ὁ διαπρεπέστατος πάντων τῶν τότε Ἑλλήνων θεολόγων Μάξιμος Μαργούνιος, ἐν Ἐνετίᾳ διαμένων, διενεόηθη νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς περὶ ἐκπροσέσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας ἀμφοτέρων. Ἐνεῦθεν δὲ δεινὴ ἐξεροράγη θεολογικὴ ἔρις μετὰ

1 Fabricii-Harles. Bibliotheca graeca, XI, 477. Ph. Meyer. Die theol. Litteratur der gr. Kirche im 16 Jahrh., σ. 55 ἐξ. Malischevsky, Μελέτιος Πηγᾶς, I, 272—285, Νινολάκη, Μελέτιος Πηγᾶς, σ. 53 ἐξ. Ν. Φιριππίδου, Ἀνιμνησκιὸν ἐπὶ τῇ τριακοσιετηρίδι Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, τοῦ Κρητός, Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Περιοδ. «Ἑλληνιον», Κιτίου 1903, σ. 85 ἐξ.

αὐτοῦ καὶ τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου, μετὰ πολλοῦ τοῦ κόπου κατασταλεῖσα διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Μελετίου τοῦ Πηγά, ὅστις ἐν διαρκείᾳ τοῦ ζητήματος ἐπανειλημένως ὑπέδειξεν εἰς τὸν καλὸν Μαργούνιον ὅτι ἡ ποθουμένη ὑπ' αὐταῦ ἔνωσις δὲν θὰ ἐπιτευχθῆ ἀπλῶς διὰ «θεραπείας τοῦ δόγματος», διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν. Αἰτία τῆς διαίρεσεως αὐτῶν δὲν εἶναι τὸ δόγμα, ἀλλὰ τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα, ὅθεν «ἀμήχανον θεραπευθῆναι τὸ δόγμα, οὐ μόνον λεγόντων ἑκατέρων ὃ δὴ λέγουσιν· ἀλλὰ καὶ φρονούντων περὶ τῶν λεγομένων ἅ καὶ φρονοῦσιν εἰ δὲ καὶ ἦν τις θεραπεία τοῦ δόγματος, ἀλλὰ οὐ τοῦτο μόνον τὴν Ἐκκλησίαν διείλε, καὶ λέγω σοι τὰ ἄλλα· ἐν μόνον ἐρῶ, οὐκ ἐνώσειας πρότερον τὰς Ἐκκλησίας πρὶν καταγαγεῖν καὶ καταβαλεῖν τὰς κεφαλικάς ὑπεροχὰς καὶ τὴν τυραννίδα τῆς μοναρχίας εἰς ἀριστοκρατείαν μεταγαγεῖν. Οἱ δὲ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἄσπονδον φιλονεικοῦσιν».¹ Διὰ τῶν ὀρθῶν τούτων σκέψεων τοῦ Μελετίου Πηγά ὑπέδεικνύετο ὅτι ἡ ἔνωσις δὲν καθίστατο δυνατὴ ἔνεκα τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Ὁ Μαργούνιος ὁμοίως καὶ μετὰ τοῦτο ἐπέμεινε θεωρῶν δυνατὴν τὴν ἔνωσιν, συνίστα δὲ αὐτὴν ἐκθύμως εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν, πρὸς ὃν ἔγραφεν «ἐπιμελήθητι τῆς τῶν πολλῶν σωτηρίας παρακαλῶ, ζήτησον μεθ' ὅσης ἂν οἶον εἴ ἢ σπουδῆς τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἔνωσιν, παῦσον τὰ πάλαι μὲν νῦν δὲ οὐχ ἦττον ἐπεχειρόμενα σκάνδαλα, πόρρω βάλλε τὰς ταραχὰς. Οὕτω καὶ ἡμεῖς συνάσομέν σοι τὰ σωτήρια ἕσματα, τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνωτήρια, τὰ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας προμνηνυτήρια...»² Περαιτέρω ἐδήλου ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ μεταβῆ εἰς ΚΠολιν καὶ ἀνεργασθῆ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας.

Καὶ μετέβη μὲν ὁ Μαργούνιος κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1584 εἰς ΚΠολιν ἀλλὰ παρέστη μάρτυς τῶν θλιβερῶν γεγονότων τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου, διὰ τῶν ραδιουργῶν τοῦ παρανόμως καταλαβόντος τὸν θρόνον Παχωμίου Μπατέστα. Μετὰ μικρὸν ἀπηλλάγη τοῦ περιορισμοῦ ὁ Ἱερεμίας, προέβη δὲ ἀμέσως εἰς χειροτονίαν τοῦ Μαργούνιου εἰς ἐπισκόπου Κυθήρων, ἀλλ' ἐξωρίσθη πάλιν εἰς Ρόδον, ἔμεινε δὲ πρὸς καιρὸν ὁ Μαργούνιος ἐν ΚΠόλει κηρύττων, εἰς

1. E. Legrand, *Lettres de Meletios Pigas*, σ. 97—101.

2. Α. Π. Κεραμέως, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας*, Περιοδ. Ὁ ἐν Κωνσταντοῦ Ἑλλην. Φιλολογ. Σύλλογος, τόμ. ΙΖ' σ. 66—68.

Ἐνετίαν δ' ἐπανακάμφας ἐπανάλαβε τῷ 1585 τὰς μεταίτας αὐτοῦ προσπάθειας ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, διὰ τῆς δικαιολογίας τοῦ Filioque. Ὁ Γαβριήλ Σεβήρος ἐπετέθη πάλιν κατ' αὐτοῦ, γράψας, πρὸς τοὺς ἄλλοις, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναφορῶν τῶν κατὰ τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀδίκων κατηγοριῶν τοῦ Ἀντωνίου Ποσσεβίνου. Βράδυτερόν συνέγραψε καὶ τὴν πραγματείαν «Κατὰ τῶν ἀμαθῶς λεγόντων καὶ παρανόμως διδασκόντων ὅτι ἡμεῖς οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας γνήσιοι καὶ ὀρθόδοχοι παῖδες ἐσμεν σχισματικοὶ παρὰ τῆς ἀγίας καὶ καθόλου Ἐκκλησίας». Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἐξέδηκε τὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν διαφορὰς καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία πρεσβεύει τὴν ἀληθῆ πίστιν. Ἐμμέσως ἐπετέθη καὶ κατὰ τοῦ Μαργουίνου, διότι οὗτος ἐξηκολούθει καὶ γράφων καὶ λέγων πρὸς σύμβιβασμόν τῆς διδασκαλίας τῶν Ἐκκλησιῶν, χάριν τῆς ἐνώσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ δεινῶς παρεξηγεῖτο διότι, ὡς ἔγραφεν ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ Μαργουίνος «βουλόμενος θεραπεῦσαι καὶ γραικοὺς καὶ λατίνους καὶ γραικοῖς προσέκρουσε καὶ λατίνους, ἐκινδύνευσε δὲ νὰ πέσῃ θῦμα τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1591 ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ Ἑσχελίου τοῦ Ἐγχειριδίου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τέλος μετὰ πολλοὺς κόπους ἡ ἔρις κατεστάλη καὶ οἱ δύο διαπρεπεῖς θεολόγοι, διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, εἰλικρινῶς συνεφιλιώθησαν¹.

Ἀντίδρασις κατὰ τῶν λατινικῶν προσηλυτευτικῶν ἐνεργειῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ αἱ προσηλυτευτικαὶ ἐνεργεῖαι τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐπεξετείνοντο εἰς πάσας τὰς ὀρθόδοξους χώρας, μεγάλως δ' ἐπιέζοντο οἱ ὀρθόδοχοι τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Ἱταλίας, ἔνθα εἶχε καταργηθεῖ ἡ ὑφισταμένη ὀρθόδοξος Μητρόπολις Ἱταλίας καὶ ἔνθα σύντονος ὑπὸ τῶν λατίνων κατεβάλλετο προσπάθεια καταργήσεως τῆς ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας. Ὁ εἰς τὴν Δύσιν περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεταβὰς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀγίδος Γαβριήλ, κομίτας καὶ πρὸς τὸν Πάπαν Ρώμης ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Πολωνίας Βατογίου (1574—1586), μάτην προσεπάθησε ν' ἀνακτήσῃ τὰ ἐπὶ τῶν

1. Δεπτομερῶς τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τοῦτο ἴδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μιξίμου Μαργουίνου, ἡ θεολογικὴ ἀποδοξία πρὸς τὸν Γαβριήλ Σεβήρον, «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων, ΙΗ', 1928, σ. 708—727.

παροικῶν δικαιώματα τοῦ Ἑλληνος Μητροπολίτου Ἰταλίας, ὃν ὁ ἐκάστοτε Ἀρχίδος Ἀρχιεπίσκοπος ἀπέστειλεν ἐκεῖ, ὡς εἶδομεν. Τῷ 1588 προσεκληθῆσαν πάντες οἱ Ἕλληνες κληρικοὶ τῆς Ἰταλίας νὰ παραστῶσιν εἰς Ἐπαρχιακὴν Σύνοδον τῆς Μεσσηνίας καὶ ν' ἀποδεχθῶσιν ἐπισήμως τὴν μετὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἔνωσην, ἀπαρνούμενοι τὴν ὀρθοδοξίαν¹. Μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον ἐπετράπη ἡ περαιτέρω παραμονὴ Ἑλλήνων κληρικῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ὅθεν πλείστοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀποδημήσωσιν εἰς τὴν Ἀνατολίην. Βεβαίως σημαντικωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν Ἐνετιᾷ ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β', γενομένη ἐγκαθίδρυσις Ἑλληνος Ὁρθοδόξου Ἱεράρχου (1577), ὡς προϊσταμένου τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἀλλ' αἱ τῶς ἀκμάζουσαι ὀρθόδοξοι παροικίαι τῆς Ἰταλίας ἀπόλεσεν τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν. Οὐ μόνον δ' ἐν Ἰταλίᾳ ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τὰς αὐτὰς προσηλυτευτικὰς ἐνεργείας κατέβαλον οἱ λατίνοι. Διέτρεχον δὲ σπουδαιότατον κίνδυνον οἱ ὀρθόδοξοι τῶν ρωσικῶν χωρῶν, ἐν αἷς μετὰ πολλῆς τῆς δραστηριότητος ἐνήργουν οἱ λατίνοι τὴν ἔνωσην τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὴν ἔνωσην δὲ ταύτην ἐνόουν τὴν ἀποδοχὴν τῆς διδασκαλίας τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πλήρη εἰς αὐτὴν ὑποταγὴν.

Ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Ἱερεμίας Β', καταλαβὼν αὐτὴς τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα καὶ θέλων ν' ἀπαλλάξῃ τὸ Πατριαρχεῖον τοῦ ἀνυποπίστου χρέους, ὅπερ ἐπεσωρεύθη κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνωμαλίαν, τῷ 1588 μετέβη εἰς Ρωσίαν καὶ ἴδουσεν, ὡς γνωστὸν, τὸ Ρωσικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπερ ὑπῆρξεν ἀσφαλὲς τῆς ὀρθοδοξίας ἔρεισμα ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς Ρωσίας, κατὰ τὰ ἀμέσως ἐπακολουθήσαντα μεγάλα γεγονότα.

Ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία διὰ τῶν Πολωνῶν ἐπανελημμένως ἀπειραθή νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐν Μόσχᾳ, κατὰ τὸ πλείστον δὲ εἰς τὸν Πατριάρχην Μόσχας ὀφείλεται ἡ ἀποτυχία αὐτῆς. Κατὰ Μάιον μῆνα τοῦ 1589 ἀπελθὼν ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ἐκ Μόσχας διήλθε τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσίας, ὅπου εὔρε τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐν μεγάλῃ ἀποσυνθέσει διατελοῦσαν, συνεπειᾷ τῆς ἐνώσεως τῆς χώρας ἐκείνης μετὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῶν δραστηριωτάτων ἐνεργειῶν τῶν Ἰησουϊτῶν. Προέβη εἰς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἀναγκασθεὶς νὰ καθαιρέσῃ καὶ αὐτὸν τὸν Μητροπολίτην Κιέβου Ὀνησιφόρον, ἐκλέξας ἀντ' αὐτοῦ τὸν Μιχαὴλ Ραγόζαν. Ἀλλ' οἱ Ἰησουῖται καὶ αὐτὴν ἔτι τοῦ Πατριάρχου τὴν αὐστη-

1. Palmow, ἐνθ' ἄν. σ. 25. 26.

ρότητα ἐχοσιμοποίησαν ὑπὲρ τῶν ἑαυτῶν σχεδίων, μορφώσαντες ἐξ αὐτῆς τῆς ρωσικῆς Ἱεραρχίας ἰσχυρὰν ἐνωτικὴν μερίδα, ἣτις ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ὑποταχθῇ ὑπὸ τὸν Πάπαν Ῥώμης, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οὐνίας, ἐπὶ τῇ βάσει δηλονότι τιαυτῆς ἐνώσεως, καθ' ἣν ὁ Πάπας θ' ἀνεγνωρίζετο ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς ὅμως νὰ καταργηθῶσι τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα ἢ ἡ λατρεία τῶν ὀρθοδόξων. Τὸ ἰησοῦτικὸν τοῦτο ἐπινόημα τῆς οὐνίας, καθ' ὅλην τὴν Πολωνίαν καὶ νοτιοδυτικὴν Ῥωσίαν εὐρύτατα διαδοθέν, ἤρξατο δελεάζον πολλοὺς τῶν ὀρθοδόξων.

Διερχόμενος τῆς Μολδοβλαχίας ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας παρέμεινε χρόνον τινα ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἡγεμόνος Βλαχίας Μίχνα, γινόμενος μετὰ πολλῶν τιμῶν δεκτὸς. Εἶτα δὲ καὶ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Ἡγεμόνος Μολδαβίας Πέτρου Μίρτσα, ἐπίσης τιμητικῶς δεχθέντος τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν συνεδευόντα αὐτὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Ἱερόθεον. Εἰς Μολδοβλαχίαν μετέβησαν τότε καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ. Ἡ παρουσία δὲ τῶν ὀρθοδόξων Ἱεραρχῶν ἐν τῇ χώρῃ ἐκείνῃ ὑπῆρξεν ἐπωφελεστάτη καὶ διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν καθόλου, διότι κατ' ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν δραστηριότατα εἰργάζετο ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία πρὸς ἐπικράτησιν διὰ τῆς οὐνίας. Ἀπὸ Τρανσυλβανίας εἶχε μεταβεῖ εἰς Μολδοβλαχίαν ὁ δραστήριος Ἀντώνιος Ποσσεβίνος, ἐκεῖ δὲ συνυπουργεῖ εἰς τὰ σχέδια τῆς οὐνίας ὁ ἐξ Ἀλβανίας Βαρθολομαῖος Βροῦτος, συνεννοούμενος μετὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Πολωνίας Σιγισμούνδου γ' τοῦ παρ' αὐτῷ παπικοῦ Νουντζίου, τοῦ λατίνου Ἀρχιεπισκόπου Νεαπόλεως Ἀννίβα καὶ τοῦ πολωνοῦ ἰησοῦτου Σιαμισλαύου Βαρταεβίτσκη. Διὰ τῶν δραστηριῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν ἐφάνη ἀποδεχόμενος τὴν οὐνίαν οὐ μόνον ὁ ἡγεμὼν Μολδαβίας ἀλλὰ καὶ ὁ Μητροπολίτης αὐτῆς Γεώργιος Μοβίλας. Ἄλλ' ἡ παρουσία τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν ἀνέτρεψε τὰ οὐνικὰ ἐκεῖνα σχέδια.¹

Ὁ δὲ Πατριάρχης Ἱερεμίας ἐπανακάμψας εἰς Κ]πολιν ἔσπευσε νὰ προσκαλέσῃ ἐξ Αἰγύπτου τὸν Μελέτιον Πηγᾶν καὶ συνεννοηθεὶς μετ' αὐτοῦ συνεκάλεσεν ἐν ΚΠόλει κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1593 Μεγάλην Σύνοδον τῆς Ὄρθοδόξου Ἐκκλησίας, πρὸς ἐπίλυσιν καὶ ἄλλων ἐπα-

1. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχ. Αἱ Ὄρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθόν καὶ τὴν νέον συγκρότησιν, ἐν Ἱεροσολύμοις 1921, σ. 74—76.

σκολούντων τότε αὐτὴν καὶ πρὸς κύρωσιν τῆς ιδρύσεως τοῦ Ρωσικοῦ Πατριολογίου Ἐκτὸς τοῦ Προέδρου τῆς Συνόδου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, καθήρτησαν ἐν αὐτῇ ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος, ἐπέχων καὶ τὸν τόπον Ἰωακείμ ζ'. Ἀντιοχείας (1590—1593) ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος δ' (1579-1608), τεσσαράκοντα ἐν ἐνεργείᾳ Ἀρχιερεῖς καὶ ὁ πρῶν Μελενίκου Ἀναστάσιος. Φαίνεται ὅτι ἡ «Μεγάλη Σύνοδος» αὕτη, ὡς ὠνόμασεν ἑαυτὴν, εἰργάσθη ἐπὶ μακρόν. Τὸ πρῶτον μέρος τῶν σωζομένων κανόνων ὑπεγράφη τῇ 12 Φεβρουαρίου, τὸ δὲ δεύτερον κατὰ Μάϊον τοῦ 1593. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἀποτελεῖται ἐξ ὀκτῶ κανόνων, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ δώδεκα κανόνων ἢ «κεφαλαίων». Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ Σύνοδος ἠσχολήθη περὶ τὴν διακανόνισιν πολλῶν ζητημάτων, περὶ ὧν δὲν διεσώθησαν αἱ διατάξεις. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ μεταξύ ἀνεχώρησεν ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος, ἀντεπροσώπευσε καὶ τοῦτον ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὅστις, λόγῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ μορφώσεως καὶ τοῦ κύρους, ὑπῆρξε τὸ σπουδαιότερον τῆς Συνόδου πρόσωπον. Ἡ μεγάλη Σύνοδος διεκλήρξε, πρόπιστα πάντων, τὴν ἐμμονὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τεθεσπισμένοις ἐναντίον τῶν καινοτομιῶν τῆς Ρώμης, ἐν δὲ τῷ ζ' αὐτῆς κανόνι, ἐπαναλαβοῦσα τὸν α' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὥρισε τὰ ἑξῆς. «Ἀσάλευτον διαμένειν βουλόμεθα τὸ τοῖς πατράσι διορισθὲν περὶ τοῦ ἁγίου σωτηρίου Πάσχα ἅπαντας τοὺς τολμῶντας παραλῦειν τοὺς ὅρους τῆς Ἁγίας καὶ Οἰκουμενικῆς Μεγάλης Συνόδου, τῆς ἐν Νικαίᾳ συγκροτηθείσης ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς εὐσεβείας τοῦ θεοφιλεστάτου Βασιλέως Κωνσταντίνου περὶ τῆς ἁγίας εορτῆς τοῦ σωτηριώδους Πάσχα, ἀκοινωνήτους καὶ ἀποβλήτους εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, εἰ ἐπιμένειεν φιλονεικότερον ἐπιστάμενοι πρὸς τὰ καλῶς δεδογμένα καὶ ταῦτα εἰρησθῶ περὶ τῶν λαϊκῶν, εἰ δὲ τίς τῶν προεστώτων τῆς Ἐκκλησίας, Ἐπίσκοπος ἢ Πρεσβύτερος ἢ Διάκονος μετὰ τὸν ὄρον τοῦτον τολμήσειεν ἐπὶ διαστροφῇ τῶν λαῶν καὶ ταραχῇ τῶν Ἐκκλησιῶν ἰδιαίειν καὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων ἐπιτελεῖν τὸ πάσχα, τοῦτον ἡ ἁγία Σύνοδος ἐντεῦθεν ἦδη ἀλλότριον ἔκρινε τῆς Ἐκκλησίας. Δεῖ γὰρ στοιχεῖν τῷ τῶν πατέρων κανόνι μέχρι καὶ σήμερον Θεοῦ χάριτι· ὃν καθὼ δὴ καὶ τὰ

1. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης, σ. 538—547. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάκτορα Ἑλληνικά, Ἐν ΚΠόλει 1886, σ. 73—75.

2. Οὐχὶ «Ἐνδημοῦσα», ὡς συνήθως λέγεται.

λοιπὰ ἢ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία διαφυλάττει». Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίσημος ἀπόφανσις τῆς Ἐκκλησίας, δι' ἧς ἀπεκρούσθη ἡ Γρηγοριανὴ μεταρρύθμισις, ἡ ἀντιπίπτουσα πρὸς τὴν περὶ τοῦ Πάσχα διάταξιν τῆς Ἀ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Αἱ ἀποφάσεις ἐν γένει τῆς Συνόδου καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ γεγονός τῆς συγκροτήσεως αὐτῆς, μαρτυροῦσι τὴν παρὰ τὴν χαλεπότητα τῶν ἑξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περιστάσεων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀναβίωσιν τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ζωῆς. Οὐ μικρὸν πάντως εἰς τοῦτο συνέτελεσαν καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους σχέσεις, διότι ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτοὺς, ἐπιτακτικωτέραν μὲν συνησθάνθη ἡ Ἐκκλησία τὴν ἀνάγκην τῆς βελιώσεως τῶν κακῶν ἐχόντων ἐν αὐτῇ διεξεδήλωσε δὲ προκληθεῖσα τὴν πεποιθήσιν ἑαυτῆς περὶ τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας καὶ παραστήσασα τὸν ἀδιάρρηκτον σύνδεσμον αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν.

Ἄλλὰ δύο ἔτη μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1595, ἐξέλιπε τὸν βίον ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Ἱερεμίας ὁ β'. Ἀνέλαβε δὲ τὸν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνα ὁ Μελέτιος Πηγᾶς.

Ἡ ἐπιβολὴ τῆς λατινικῆς οὐνίας

Ἐν ταῖς ἀνευδότοις αὐτῆς ἐνεργείαις πρὸς προσηλυτισμὸν, τῶν ὀρθοδόξων ἢ λατινικῆ Ἐκκλησία, τελευτώντος τοῦ 15' αἰῶνος, ἐπεδίωξε πρὸ παντὸς τὴν πλήρη κατάργησιν τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἱταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνικῶν καὶ ἀλβανικῶν ὀρθοδόξων παροικιῶν καὶ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῆς ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων τῶν ἐνετοκρατουμένων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὁ Πάπας Ρώμης Κλήμης η' (1592—1605) τῇ 31 Αὐγούστου 1595 ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς λατίνους Ἐπισκόπους, ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν ὁποίων εὐρίσκοντο Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοί, σχετικὰς ὁδηγίας¹, αἵτινες ἀπετέλεσαν σπουδαιότατον σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐνταῦθα ἑξεταζομένων ζητημάτων. Μὴ ἀναγνωρίζων ὁ Πάπας ὡς νόμιμον τὸ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων ἅμα τῷ βαπτίσματι διδόμενον ἅγιον Χρῆσμα, διέταξεν ὅπως οἱ λατίνοι Ἐπίσκοποι ἐπαναλαμβάνωσιν αὐτό, ἐν καιρῷ τῷ δέοντι. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες Ἐπίσκοποι, κατὰ τὰς εἰρημένας διατάξεις τοῦ Πάπα, δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ χρησιμοποιῶσιν ἅγιον Μύρον

1. Γεωργίου Μαρκοῦ ἐνθ' ἀν σ. 324—327.

μὴ εὐλογημένον παρὰ λατίνου Ἐπισκόπου. Οἱ χειροτονηθέντες παρὰ «σχισματικῶν» Ἑλλήνων Ἐπισκόπων ὀρθόδοξοι κληρικοὶ ὑπεβάλλοντο εἰς ἀργίαν, ἀχρὶς οὐ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἀρνούμενοι τὰς «πλάνας» καὶ τὸ σχίσμα» τοῦ χειροτονήσαντος αὐτοὺς Ἐπισκόπου, ἀπηγορεύετο δὲ ἢ παρὰ τῶν «σχισματικῶν» τέλεισι Μυστηρίου ἀνευ εἰδικῆς ἀδείας τῆς ἁγίας Ἐδρας. Ὅθεν ὑπεβάλλετο εἰς ἀργίαν ὁ ἀνευ τοιαύτης χειροτονθῆς ἀδείας. Ἄλλαις λέξεσι διὰ τῶν ἐκβιαστικῶν τούτων διατάξεων τοῦ Κλήμεντος ἡ κατηγορεῖτο πανταλως ὁ ὀρθόδοξος Κλήρος.

Περαιτέρω διὰ τῶν αὐτῶν διατάξεων ἐπεβάλλοντο καὶ ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων αἱ περὶ γάμου καὶ διαζυγίου ἀποφάσεις τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου. Ὁ λατίνος σύζυγος εἶχε τὸ δικαίωμα ἵνα ἐπιβάλη ἐπὶ τῆς συζύγου, ἂν αὕτη ἦτο ἑλληνίς, τὸ λατινικὸν δόγμα ὑποχρεωτικῶς, τοιοῦτον ὅμως δικαίωμα δὲν εἶχεν ὁ ἑλλην σύζυγος, ἂν ἐλάμβανε λατινίδα σύζυγον· αὕτη ἔμενεν ἐλευθέρα ὅπως ἀκολουθῆ τὸ ἴδιον δόγμα. Μόλις βραδύτερον ἢ Ἑνετικῆ Πολιτεία μετέβαλε πῶς τὴν καταπιεστικὴν καὶ ἀδικωτάτην ταύτην τοῦ Κλήμεντος ἡ διάταξιν, ἐπιτρέψασα τοὺς μεικτοὺς γάμους, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα ἕκαστος τῶν συζύγων ἐλευθέρως ἀκολουθῆ τὸ ἴδιον δόγμα, τῶν τέκνων ἀνατρεφομένων κατὰ τὸ δόγμα τοῦ πατρὸς. Ἄνευ πιστοποιητικῶν ἀγαμίας μῆτε ἑλλην ὀρθόδοξος ἱερεὺς ἠδύνατο νὰ εὐλογῇ γάμον λατινίδος γυναικὸς μῆτε λατίνος ἑλληνίδος, τὰς δὲ περὶ διαζυγίων δίκας ἐξήταξεν ὁ Ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἣ ὁ γάμος εἶχε τελεσθεῖ. Οὕτως ἐμετρίασεν ἡ Ἑνετικῆ Πολιτεία τὴν αὐστηράν τοῦ Πάπα διάταξιν, δι' ἣς ἐπεδιώκετο ἡ πλήρης ἀφομοίωσις τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς λατίνους. Μὴ ἀρνούμενος δὲ ὁ Πάπας Κλήμης εἰς τ' ἀνωτέρω, διέτασεν ἐπὶ πλέον ὅτι ὀφείλουσι μὲν οἱ Ἕλληνες νὰ πιστεύσωσιν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ δύνανται νὰ μὴ ἀπαγγέλλωσι τὸ Σύμβολον μετὰ τοῦ Filioque, ἐὰν προήρχετο σκάνδαλον. Εἰς τὰς μεικτὰς Κοινότητας λατίνων καὶ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἐπεβάλλετο ἡ τήρησις τῶν λατινικῶν ἑορτῶν. Τέλος ἐγκατέστησεν ὁ Πάπας Ἕλληνα Ἐπίσκοπον ἐν Ρώμῃ τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἵνα χειροτονῇ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ὀρθόδοξον τυπικὸν τοὺς Ἕλληνας ὀρθοδόξους κληρικοὺς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὀρθοδόξων παροικιῶν, τοὺς θέλοντας νὰ χειροτονηθῶσιν ὑπὸ Ἕλληνοσ καὶ οὐχὶ ὑπὸ λατίνου Ἀρχιερέως. Ταυτοχρόνως δὲ ὁ Πάπας συνεχῶνευσε πάσας τὰς ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλληνικὰς Μονὰς, ἐξ ὧν διετηρήθη-

σαν μέχρι σήμερον ἢ παρὰ τὴν Ρώμην Μονὴ τῆς Κρυπτοφέρρης (Grotta Ferrata). Αἱ διατάξεις τοῦ Πάπα Κλήμεντος ἡ' ἔσχον ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν μετὰ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας συγχώνυσιν τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ὀρθοδόξων παροικιῶν, διότι ἄλλως τε μετὰ μικρὸν ἀπηγορεύθη καὶ αὐτὴ ἔτι ἢ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς ὀρθοδόξοις τῆς Ἰταλίας ναοῖς. Κατ' ἀξίωσιν τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἐν Πολωνίᾳ ὁ Βασιλεὺς Βατόριος εἶχεν ἀπαγορεύσει τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς ναοῖς.¹

Συντελεστικώτατον δὲ μέσον ἀφομοιώσεως τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἐθεωρήθη ἡ οὐνία, ἣτις ἐφηρομόσθη καὶ ἐν ταῖς ὀρθοδόξοις μὲν παροικίαις τῆς Ἰταλίας ἐπὶ τοῦ Πάπα Κλήμεντος ἡ'· ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ Ρωσίᾳ. Ὁ Πάπας εἶχεν ἀποστείλει εἰς Μόσχαν τὸν ρωσομαθῆ λατῖνον ἱερέα Ἀλέξανδρον Καμούλην, ἵνα παραστήσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ μεγαλεῖον τοῦ Πάπα, διανέμωντος στέμματα καὶ ἀναγορεύοντος Βασιλεῖς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐσχάτην ταπεινώσιν τοῦ ὑπὸ τὸν ὀθωμανὸν Σουλτάνον τελούντος Πατριάρχου ΚΠόλεως. Ὁ Καμούλη οὐδὲν κατώρθωσε, καίτοι τῷ 1597 τὸ δεύτερον ἐπεσκέφθη τὴν Μόσχαν.² Ἀποτελεσματικώτεροι ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ἰησουϊτοῦ Πέτρου Σκάργα ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ, ἐν Πολωνίᾳ καὶ Λιθουανίᾳ ἔνθα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔσχεν οὗτος ἔνθερμον βοηθὸν τὸν δραπετίδην Πέτρον Ἀρκουδιον, εἰκοσαετίαν ὄλην ἐκεῖ ἐναντίον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐμμανέστατα ἐργασθέντα. Ὁ Πέτρος Σκάργας καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας προσήλκυσεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς διὰ τῆς οὐνίας ἐνώσεως τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, μικρὸν κατὰ μικρὸν, τέσσαρας ὀρθοδόξους Ρουθηνίους ρώσους, ἐπισκόπους, Κύριλλον, Γεδεῶν, Διονύσιον καὶ Λεόντιον. Ἡ ἔνωσις ἔμελλε νὰ γίνῃ ἐπὶ τῷ ὄρφῳ τῆς ἀναγνωρίσεως μόνον τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα καὶ τῆς τηρήσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐθῶν καὶ ἐθίμων.

(Ἐπεται τὸ τέλος)

1. A. Fichler, ἐνθ' ἄν. II, 81.

2. A. Dobroclonsky Ἐγχειρίδιον Ἱστορίας τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας (ρωσ.) ἐν Μόσχᾳ 1889, III, 142. Tolstoï, Le catholicisme romain en Russie, Paris 1863, σ. 313—318 παρὰ A. Fichler, ἐνθ' ἄν. II, 98.